

Magyar Golgota

Politikai közösség és múltreprezentáció 1945 után¹

Zombory Máté

zombory.mate@tk.mta.hu

Beérkezés: 2014. 04. 12.

Átdolgozott változat beérkezése: 2014. 11. 03.

Elfogadás: 2014. 12. 05.

ÖSSZEFOGLALÓ: Az 1945-tel kezdődő időszakban különösen releváns a politikai közösség és múltreprezentáció problémája Magyarországon, hiszen a világegést követő pillanatban a közelmúlt politikai jelentősége szoros összefüggésben vetődik fel a nemzet újjászületésének igényével. Ezen túlmenően ezt az időszakot sajátossá teszi, hogy a hidegháború intézményesülését és a holokauszt emlékeztetének kanonizálódását megelőzően vizsgálhatók a múltreprezentációinak eljárásai. A magyar politikai közösség és a múltreprezentáció problémáját egy korabeli könyvkiadó kiadáspolitikájának elemzésén keresztül vizsgálom, különös tekintettel a *Magyar Golgota* című, a közelmúlt katasztrófájának kiadói konceptualizálásaként felfogható kiadványra. Az eset rekonstrukciójának célja, hogy elősegítse a jelenkori emlékezeti rend történeti-kritikai szociológiai vizsgálatát.

Kulcsszavak: Müller Károly, Magyar Golgota, történeti időtapszlat, múltreprezentáció, katasztrófa, a politikai közösség rekonstrukciója, 1945

Bevezető

Az államszocialista rendszerek bukását követően és az EU-bővítés folyamatával párhuzamosan a kontinens keleti országai részévé váltak a nyugati világban már korábban kialakuló transznacionális emlékezetpolitikai térnek (Szász és Zombory 2014). A múlt megjelenítésével kapcsolatos kérdéseknél jóval nagyobb súlyt ad ennek a tények, hogy olyan, a konténer-nemzetállamokra nem redukálható társadalmi közegről van szó, amelyben a közösségek kialakulásának, képviselésének, cselekvésének és konfliktusának új módjai alakultak ki. Ezek közül talán a legfontosabb, hogy a csoportok konstrukciója és politikai fellépése a múlt emlékezetén alapul, és

---

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

jellemzően a történeti események áldozatait, illetve azok leszármazottait tanúságtétele révén megy végbe. A társadalmi konfliktusok gyakran az áldozati versengés formáját veszik fel, amely során a történeti katasztrófák megélése révén konstruálódó traumaközösségek csapnak össze a társadalmi elismerés monopóliumáért. A konfliktust nyilvánvalóan nem oldja meg, ha az előszeretettel hangoztatott kölcsönös elismerés jegyében minden „kollektív identitásnak” megadják a megfelelő emlékezeti lehetőséget. Nem kaphat minden áldozat helyet és „egyenlő mértékű” nyilvános elismerést például emlékművek, múzeumok, emléknapok formájában, hiszen maguk e csoportok a múlt(beli szenvedés) reprezentációja révén jönnek létre és cselekszenek, és az általuk képviselt múltreprezentációk átfedik, sőt gyakran kizárják egymást. Nem vezet eredményre a minden áldozat elismerését szorgalmazó tolerancia ideológiája sem, mert az áldozatiság eszkalálása éppen a múlttal kapcsolatos politikai fellépést lehetetleníti el. A jelenleg uralkodó felállásban (Zombory 2012: 103–110) nem létezik olyan állapot, amelyben nyugvópontra jutnának az egymással szembeni emlékezetpolitikai fellépések.

Jól példázzák mindezt a 2014-es állami holokauszt-emlékév, különösen a német megszállás áldozatainak emlékére emelt Szabadság téri emlékmű körüli küzdelmek: a társadalmi konfliktus alakulását a prezentizmus időtapasztalata (Hartog 2006) és a megemlékezés imperatívusza, illetve a zsidó szenvedésként felfogott, a háborús kontextustól elszakadt holokauszt emlékezeti reprezentációja határozza meg; a magyar nemzet a történeti traumaként reprezentált megszállás áldozataként konstruálódik azon állásfoglalás jegyében, hogy a náci birodalom „a magyaroknak” is szenvedést okozott; a holokauszt magyar elkövetői nem reprezentálódnak, áldozatai pedig azzal szembesülnek, hogy azonosságot kell velük vállalniuk a nemzeti traumaközösségben; a konfliktus a múlt valós megjelenítése körül bontakozik ki, és azokkal a kérdésekkel kapcsolatos, hogy ki tekinthető valóban áldozatnak, illetve az egykori áldozatok közül valójában ki és mennyit szenvedett. A határmegvonások e stratégiai terében elválik zsidó és magyar, nemzeti közösségüket pedig a németektől elszenvedett közös történelmi traumájuk hivatott biztosítani. Szembenálló oldalak alakulnak ki, egyik részről a történelemhamisítás vádjá hangzik el, másiktól a szenvedéstapasztalat kisajátításáé.

Az ilyen és ehhez hasonló konfliktusok esetében nem elég, ha a múlt körül rendre kialakuló politikai küzdelmeket az egyes szereplők fellépéseinek viszonyaiban vizsgáljuk, arra keresve a választ, hogy a Történelemhez képest mely szenvedés- és áldozatigények mennyire jogosak. A szakmai kritika ellehetetlenülése, amely kifejeződik a *public history* problémájában (Gyáni 2012: 357–375) és tágabban a történész társadalmi szerepének átalakulásában, abban ragadható meg, hogy a szakértő az emlékezetpolitikai összecsapásokban a „másik oldal” szekértolójaként tűnik fel, tudása pedig ideológiaként lepleződik le. Az emlékezetek versengésének paradigmaként való elfogadása (Rothberg 2009) helyett azokra a tényezőkre érdemes összpontosítani, amelyek révén a szereplők közötti viszonyok kizáró emlékezeti versengésként valósulnak

meg. A trauma szociológiai jelentősége nem állítólagosan megbékítő (sőt a holokauszt esetében egyenesen univerzális – Alexander 2012) jellegében, hanem a társadalmi osztályozásban (Bourdieu 1985: 7–22) és ezáltal a csoportképződésben rejlik.

Egy lehetséges irány a jelenleg fennálló diszkurzív rend történeti szociológiai kritikája, amely az emlékezeti teret mint politikai cselekvési mezőt célozza, tekintetbe véve annak transznacionális kontextusát. Ez a megközelítés azáltal gyakorol kritikát, hogy a múlt politikai jelentősége és a társadalmi cselekvés közötti történetileg változó összefüggéseket elemzi. Stratégiája nem teleologikus és nem retrospektív: nem a jelenben fennállót tekinti a fejlődés szükségszerű kimenetelének, és nem a diskurzus jelenkori jelentéseinek keresztül igyekszik rekonstruálni a múltbeli tapasztalatok és várakozások közötti viszonyokat. Azon túl, hogy rámutat a jelenben fennálló „emlékezeti rezsim” történetileg kialakult voltára, elmúlt jövők (Koselleck) feltárása és a genealógia (Foucault)² révén gyakorol kritikát.

Az itt következő esettanulmánnyal ezen az úton teszem meg az első lépéseket. A második világháború utáni Magyarország nyilvános diszkurzív terében vizsgálom az emlékezet és a politikai közösség konstrukciója közötti összefüggéseket. E választást az indokolja, hogy a jelenleg fennálló rendben kitüntetett történeti esemény, a holokauszt utáni, ugyanakkor a hidegháborút és a holokausztemlékezet kanonizálódását megelőző időszakról van szó. Az elemzés során két, egymással összefüggő szempontból keresek magyarázatot a politikai közösség konstrukciójára. Egyrészt a történeti időtapasztalat, szűkebben a múlt politikai jelentősége érdekel, másrészt a múltreprezentáció gyakorlati repertoárja. A korabeli nyilvános diszkurzív tér teljes körű feltérképezése nem áll módomban e tanulmány keretei között, ezért egy jól körülhatárolható esetet, egy könyvkiadó működését elemzem. Az esetrekonstrukció a jelenkori rend kérdőre vonásához, kritikai pozíciók kialakításához kíván hozzájárulni az egykori működésekkel való konfrontáció révén.

A könyvkiadás és a múlt politikai jelentősége

A közelmúlt politikai jelentősége rendkívül élesen vetődik fel a háborút közvetlenül követő időszakban, amikor a közéletet az újjáépítés, és ezen keresztül a jövő kérdései izgatták. 1945 októberében a *Valóság* számba vette a könyvek és általában a könyvkiadás újjáépítésben játszott szerepét, még a lapzártáig kiadott kiadványok listáját is közzétette. „Az új magyar könyvtermelés mérlege” című cikk (Czibor 1945: 67–70) az „ideológiai könyvek” kategóriáját tartja a legfontosabbnak, szemben a politikailag és ideológiailag közömbösként elkönyvelt szépirodalommal. A harmadik típusba sorolt „háborús-deportált-internált” stb. irodalom kifejezetten a közelmúlttal foglalkozó műveket tartalmazza. Bár a cikk szerzője e kategóriát károsnak nevezi „a legnagyobb papírhány idején”, és a kiadás korlátozását tartaná indokoltnak, igyekszik megértést

2 Foucault stratégiájáról, a „jelen történetének” írásáról lásd Takács (1998:143–166).

tanúsítani a műfajjal szemben. Úgy látja, bár az adott helyzetben emberileg érthető, ha sokan el akarják mondani szenvedéseiket, mégis féltő, hogy e vadul burjánzó műfaj miatt a közönség hozzászokik, hogy az elmúlt borzalmakból való megmenekülés örömeiben merüljön el ahelyett, hogy a jelen problémáival és a jövővel foglalkozna.

A *Magyar Könyvszemlé*ben megjelent, és a budapesti olvasóközönség igényeivel kapcsolatos – a körülményekhez képest precíz, a „közvetlen érintkezés” módszerrel kivitelezett – piackutatás a valóságtól és a jövőtől elterelő, lelki kielégülést nyújtó funkciója mellett egyéb okot is megállapít a múlttal kapcsolatos művek népszerűsége mögött. Eszerint az olvasókat 1945-ben leginkább „az érdekelte, hogy mi okozta romlásunkat s mi lehet a megoldás” (Sziklay 1946: 70–89). Úgy tűnik, hogy az egykori propagandát cáfoló dokumentáláson kívül a múlttal kapcsolatos foglalatosságának a jövőt szolgáló okkeresés is elfogadott formája volt. Utóbbi ideológiai szerepét akár szellemi újjáépítésnek is nevezhetnénk.

A szóban forgó burjánzó műfaj megítélését bonyolítja a magas- és ponyvairodalom közötti klasszikus irodalomkritikai megkülönböztetés. E határmegvonás bizonyos szerzőket irodalmi értékük alapján elfogad, másokat elutasít, holott „a múltba nézés lelki magatartása éppúgy megvan az igényeseknél, az olvasmánytól irodalmat követelőknél, mint azoknál, akik csak szórakozást, narkózt várnak tőle” (Sziklay 1946: 83). Míg például Darvas József, Kassák Lajos, Márai Sándor, Nagy Lajos vagy Szép Ernő háborús tapasztalatokon alapuló, már 1945-ben megjelent munkái jelentős figyelmet kapnak, elhalványul a névtelen vagy nem irodalmár szerzők szerepe a háború utáni nyilvánosságban. Márpedig becslések szerint 1945 és 1948 között „több mint félszáz jelentősebb memoár látott napvilágot”, amelyek néhány száz példánytól a többezres kötettségig jelentek meg (Botos 2013: 303). Ha a múlt politikai jelentősége érdekkel bennünket, az irodalmi érték helyett inkább arra érdemes rákérdezni, hogy milyen társadalmi jelentőséget tulajdonítottak a személyes jellegű publikációknak. Milyen legitimációs stratégiák révén válhatott publikussá a személyes tapasztalat? Milyen kiadói terv (Lejeune 2003) részeként játszhatott szerepet az élmények nyilvánossá tétele a háború után? Az említett irodalmi alkotók esetében a szerzői név minden bizonnyal döntő szereppel bírt. Az író közkeletű elképzeléséhez már hetven évvel ezelőtt is hozzátartozott, hogy személyes tapasztalatait formálja műalkotássá, ahogy az olvasóéhoz, hogy izgatja a betekintés hírességek személyes világába. Ami a névtelen szerzőket illeti, a történetírás és a társadalomtudományok érdeklődése is csak a „tanú korában” (Wieviorka 2002) fordult a háború utáni személyes jellegű publikációk felé, miután robbant az *oral history* boom: előbbi az identitás konstrukcióját, utóbbi a történeti forrást látja bennük. Ugyanakkor éppen ez a kutatói múltba fordulás veti fel a kérdést, hogy milyen társadalomtörténeti alakváltozáson ment keresztül a tanúságtétel a háborút követően, és hogyan tett szert általános kulturális jelentőségre.

Müller Károly publikációi túlnyomórészt a közelmúlt kérdéseivel foglalkoztak, és kiadója a személyes emlékezeti műfajok terén – kiadványainak számát tekintve

legalábbis – fontos szereplője volt a háború utáni nyilvánosságnak (a *Valóság* kimutatása szerinti 36 tételből magasan a legtöbbet, 13-at jegyzett). Különös figyelmet fogok szentelni a nyolc kötetet tartalmazó, 1945-ben publikált *Magyar Golgota* című gyűjteményes kiadványnak, mivel az a kiadói szándék szerint a közelmúlt katasztrófájának nyilvános megfogalmazása. Az első részben röviden ismertetem a kiadó tevékenységét, a másodikban a *Magyar Golgota. Regénysorozat* című kiadványt elemzem előbb tematikusan, majd a történeti időtapasztalat és a múltreprezentációs stratégiák szempontjából.

Politikai ellenállás és kiadói politika

Müller Károly berlini, majd prágai kiadói és sajtómunkásságát a müncheni egyezményt követően szakította meg. Másfél évtized után hazatért Budapestre, és prágai kapcsolatai révén kulcsfigurája lett a cseh politikai menekülteket mentő mozgalomnak. 1939-ben stróman segítségével elindította első magyarországi kiadóvállalatát, amely főleg angol és amerikai szerzők népszerű kiadványait jelentette meg. A cég alkalmi (fordítói, alkotói) munkát adott indexen lévő szerzőknek (például Szerb Antalnak vagy Erdős Renée-nek), ezenkívül zsidó származásúakat és politikai üldözötteket alkalmazott. A hatóságok ellehetetlenítették a vállalatot, Müllert pedig kilenc hónapra internálták, illetve perbe fogták a zsidótörvények megszegéséért. Az itt vizsgált kiadót 1943-ban indította, amelyet az iparendedélyt kiváltó stróman után Gábor Áron Könyvkiadó és Terjesztő Vállalként jegyeztek be – amint erre lehetősége adódott, 1945-ben Müller a sajátjára változtatta a cég nevét. A vállalat gyakorlatilag a korábbi gárdával dolgozott.

„Több mint huszonöt olyan szerzőnek teljesítettem előleg és egyéb fizetéseket, akik politikai vagy faji hovatartozásuk miatt hosszú ideig nem dolgozhattak és a legnagyobb anyagi gondoknak voltak kiszolgáltatva” – állítja Müller 1945-ös önéletrajzában.³ A volt és jelenlegi alkalmazottai, szerzői, ismeretségei által az igazolóbizottságnak⁴ benyújtott nyilatkozatok összecsengenek ezzel az állítással. Mind azt bizonyítják, hogy Müller számára szervesen összefüggött politikai ellenállás és könyvkiadási politika. A háború után megjelentetett írások közül többet már korábban lekötött és részben vagy egészében kifizetett. Szerzői tehát jellemzően egykori üldözöttek közül kerültek ki, akik gyakran jelen idejű üldöztetésükre „emlékeztek vissza” a háború után. A kiadó-vállalkozó politikai ellenálló tevékenysége ugyanakkor nem merült ki a rendszer által meghurcolt értelmiségiek segítségével. Müller Raoul Wallenberg közvetlen segítőtársaként dolgozott (Botos 2007: 8–46), és személyesen közreműködött sokak megmentésében a munkaszolgálatlól vagy a náci-nyilas hatóságok általi letartóztatástól. Őt magát a nyilasok két ízben is letartóztatták.

3 Müller Károly: *Curriculum Vitae*. BFL XVII.797.

4 Az igazolóbizottságokról lásd Papp (2009: 162–179).

Indulása évében a Gábor Áron Kiadó egyetlen könyvet jelentetett meg.⁵ 1944-ben négy fordítást publikált, ezek közül hármat „A világirodalom titánjai” című sorozat részeként.⁶ Francia és orosz irodalmi klasszikusok (Balzac, Dumas, Maupassant, Dosztojevszkij, Gogol, Goncsarov) kiadása ekkor nyilvánvaló politikai üzenetet hordozott. Ez mondható el az 1945-ös irodalmi kiadványokról is.⁷ Molnár Jenő Antal *Két világ* című könyve például az 1939 és 1944 közötti időszakról szól, amikor „A legszilárdabbnak ismert alap, az erkölcsi világrend mozdult, bomlott meg” (fülszöveg). A naplóként megírt fikatív elbeszélés azt mutatja be, ahogy a keresztény főhőst állítólagos zsidó származása miatt fokozatosan és igaztalanul megbélyegzik, diszkriminálják, kirekesztik, mígnem öngyilkosságba menekül. A kiadóvállalat szokatlan, a politikai helyzetre reagáló és gyakorlati célokat szolgáló vállalkozása volt a *Fonetikus magyar–orosz szótár és társalgó*, amelyet az olyan olvasónak szántak, akinek nem áll szándékában megtanulni a cirill betűket és az „élég nehéz orosz nyelvtant”, egyszerűen csak meg akarja értetni magát a mindennapi életben, illetve érteni akarja az „oroszul beszélő embert, akivel társaságban, üzletben, utcán vagy a hivatali érintkezésben összekeverül”. Úgy tűnik tehát, hogy egyedül a kiadóvállalat zenei kiadványai tekinthetők teljes mértékben apolitikusnak.⁸

AMüller-publikációktól nyomó többsége 1945-ben, akifejezetten a közelmúlttal foglalkozó „Újidők–Újkönyvek” elnevezésű sorozat részeként látott napvilágot. A közel 30 tételt négy kategóriába lehet sorolni. A legtöbb könyvet tartalmazó, ezért vélhetően a kiadás politikailag legfontosabb típus az akkoriban leginkább katasztrófaként megnevezett időszokról szóló önéletrajzi-zsurnalisztikai beszámoló olyan témákkal, mint Budapest ostroma, a pesti gettó, munkaszolgálat, haláltáborok, politikai ellenállás. A nagyközönségnek szánt, az elmúlt rendszerről szóló kvázi-tudományos, vagy inkább tudományos megalapozottságú, elsősorban történeti és jogi kiadványok alkotják a második kategóriát. A harmadik típusba olyan, a történeti igazságtétel kérdéseit felvető, hasonlóan a nagyközönségnek szóló kiadványok tartoznak, mint a népbíráskodással kapcsolatos könyvek, az elkövetők nyilvános megvádolásai vagy elérhetővé vált történeti dokumentumok közlései. Végül a negyedik kategóriába az előzőekben nem illeszthető egy-két tétel sorolható. Szembetűnő az éles váltás az 1944-es évhez képest: a nyilas rendszert és a háborút követően az irodalom szerepe visszaszorul, a kiadó közvetlenül és szinte kizárólag a közelmúlt politikai kérdéseit feszegeti.

5 Cserzy Mihály (Homok) *Kint a pusztán* című munkájáról van szó.

6 A világirodalom titánjai sorozat részeként megjelent: Balzac: *A szárnárbor*, Goncsarov: *Oblomov I–II*, Maupassant: *Egy élet*. A háború miatt nem jelenhetett meg a sorozat három további tétele: Dumas: *A fekete tulipán*, Dosztojevszkij: *Megaláztatott és megszorítottak I–II*, Gogol: *Holt lelkek I–II*. Sorozaton kívül K. R. G. Browne: *A titkár titka* című művét adták ki.

7 A származása miatt üldözött Erdős Renée *Gránátvirág* című könyvét Müller még 1944-ben akarta kihozni. Kerekesházy József *Egyszer béke volt...* című regényét ugyan cenzúrázott formában kiadták a háború előtt, de 1943-ban indexre került. Müller adta ki a német megszállást követően letartóztatott szociáldemokrata (1945-től kommunista párttag) Kovai Lőrinc *Ítélet előtt* című regényét is. 1945-ben két irodalmi fordítás is napvilágot látott, Defoe-tól *A teljes nagy Robinson*, illetve Heine *Németország-kötete*, a kiadói ajánló megfogalmazásában a „költőtítán látnoki ítéletmondása hazájáról”.

8 *A Libertas Zenekurir* című folyóirat kottákat adott közre, illetve a vállalat megjelentette a budapesti Operaház egykori vezető karmestere, Sergio Failoni *Hangfogó nélkül* című könyvét.

AMüllerKárolyKönyvkiadóVállalatnagypillanatánaka„nulladikév”bizonyult – 1946-ban már csak egy interjúkötet jelent meg.⁹ A céget végül 1948-ban államosították. A működésének csúcán 15 főt alkalmazó vállalat a meginduló nyilvánosságajátos és meghatározó szereplője volt, amely a kapitalista vállalkozást ötvözte a közéleti szerepvállalással, amikor a nagyközönseget megcélzó kiadáspolitikáját a közelmúlt újjáépítésben játszott politikai jelentőségére alapozta. Könyvkiadási politikája tehát nem ideológiai alapú volt, amit jól mutat az is, hogy Müller állítása szerint¹⁰ megbízottja 16-szor tárgyalt Szabó Dezső *Az elsodort falu* című regényének kiadási jogáért – sikertelenül. Ehelyett a (történet- és társadalom) tudományos megközelítést a szenzációkeltés elemeivel vegyítette. Müller kiadáspolitikája elválaszthatatlan a háború előtt és alatt játszott politikai szerepvállalásától, illetve a személyes kapcsolathálótól, amelynek tagjaként ekkor tevékenykedett. Kapcsolatainak elemzése külön tanulmányt igényel, itt csak annyit érdemes leszögezni, hogy az nem értelmezhető sem pártpolitikai, sem „faji” terminusokban. Maga Müller a szociáldemokrata párt tagja volt, de közvetlen környezetében találunk kigazda kötődésű vagy kommunista személyt is. Ami pedig a származást illeti, a könyvkiadó kapcsolatot tartott úgy zsidókkal, mint nem zsidókkal, és ahogy embermentő tevékenysége példázza, egyaránt segített politikai és származási üldözötteket. Úgy tűnik, Müller körének elsődleges jellemzője, hogy a „toll emberei”, újságírók alkotják. A következőkben a kiadó különleges gyűjteményes kiadványát elemzem, amelyben egy kivétellel újságíró szerzők munkái szerepelnek.

Nemzeti tragédia

„A nyolc könyv, melyek egyenként is komoly értékei a nagy világeseményeket szükségképpen követő élményirodalomnak, egybefoglalva hű keresztmetszetét adják az elmúlt sötét időszak történetének, és színesebben, elevenebb lüktetéssel, valószerűbben semmiféle fénykép vagy filmfelvétel nem rögzíthetné szemlélői elé az igazságot, mint ahogy a *Magyar Golgota* tárja fel olvasói előtt, mi is történt a valóságban azokban az időkben, míg az igaz magyarság ellenségei bitorolták a hatalmat.”

A kötet cím nélküli előszavából származó részletből a *Magyar Golgota* számos jellegzetességére fény derül. Először is, a nyolc kötet az „élményirodalmat” képviseli, azaz a valóságra, méghozzá a történelem legutóbbi „nagy világeseményére” referáló műfajba tartozik. E tényműfaj ráadásul maga is szükségszerűen hozzátartozik az ábrázolt történeti eseményhez, ezáltal hiteles formája a tudósításnak. Másodsor, a kötetek a kiadói szándék szerint együttesen „hű keresztmetszetét adják” az ábrázolni kívánt történeti eseménynek, vagyis az „elmúlt sötét időszak” teljességét

9 Kelemen István: *Interjú a rács mögött: beszélgetések a háborús főbűnösökkel.*

10 Müller Károly 1945. április 23-án kelt levele Fauszt Imréhez, a Magyarországi Könyvkiadó és Könyvkereskedők Országos Egyesületénél működő igazolóbizottság elnökéhez, BFL XVII.797.

ragadják meg. Az előszó egy másik megfogalmazása szerint „A Magyar Golgota egyes állomásait jelentő regényeink egyben a magyar történelemnek legsötétebb korszakát tárják fel az átélés és a szemtanú hiteles előadásában”. Az egyes köteteket, amelyek önállóan is megjelentek az „Új idők – Új könyvek” sorozat részeként, a kiadó tehát aszerint válogatta össze, hogy együttesen teljes és valóság-hű képét adják a közelmúlt katasztrófájának: mindegyik a magyar golgota egy aspektusát fejezi ki. Harmadszor, a múlt valóságáról adott hiteles tudósítás egyúttal szórakoztató is, hiszen a fényképnél és a filmfelvételnél is elevebben reprezentálja az igazságot. A célközönség tehát a tág értelemben vett nyilvánosság, a mindennapi ember. Végül az idézetből kiderül az is, hogy a „sötét időszak” katasztrófa az „igaz magyarokkal” történt. Mindezek alapján a *Magyar Golgotát* a történelmi katasztrófa diszkurzív konstrukciójának tekintem. Lássuk először is e konstrukció tematikus összetételét, vagyis azt, hogy mi is történt valójában a katasztrófa során, és tulajdonképpen kikkel.

A gyűjteményes kötet darabjai a szerzők neve szerinti ábécésorrendben követik egymást, ami arra utal, hogy a kiadói koncepció egyenlő súllyal kezelte a szerzők által felvetett különféle témákat. Egyes témákkal ugyanakkor több könyv is foglalkozik, míg másokkal kevesebb vagy csak egy. Az 1. táblázat a regénysorozat darabjairól tájékoztat a szerző, a cím, a téma és a műfaj szerint.

1. táblázat: A Magyar Golgota tematikus összetétele

Szerző	Cím	Téma	Műfaj
Fóthy János (1899–1979) újságíró, író, művészetkritikus	<i>Horthy-liget – a magyar Ördögsgiget</i>	Munkaszolgálat	Riportregény
Gyenes István (1915–1984) újságíró, író, irodalomtörténész	<i>Élet a föld alatt</i>	Ellenállás, háború	Regény
Izsáky Margit (1899–1977) újságíró, színész	<i>Ország a keresztfán</i>	Háború	Riport
Lévai Jenő (1892–1983) újságíró, író, szerkesztő	<i>Endre László. A magyar háborús bűnösök listavezetője</i>	Háborús bűnök	Életrajzi beszámoló
Lévai Jenő (1892–1983) újságíró, író, szerkesztő	<i>A Margitkörúti vészbírák. Vádirat Babós József, Dominich Vilmos és hadbíró pribékjeik ellen. Részletek a különböző ellenállási mozgalmakból</i>	Háborús bűnök, ellenállás	Dokumentáció, történelmi beszámoló
Palásti László (1903–1979) újságíró, író	<i>A bori halálút regénye</i>	Munkaszolgálat	Riportregény
Petyke Mihály (1906–?) újságíró	<i>A Gestapo foglya voltam... Politikai riportregény</i>	Politikai üldöztetés	Riportregény
Vajda Zoltán József	<i>A lapátos hadsereg</i>	Munkaszolgálat	Önéletrajzi beszámoló

Munkaszolgálat

A legnagyobb súlyú téma a munkaszolgálat, amelyről három könyv is szól a nyolcból. Az első kötet szerzője, Fóthy János a közélet égető kérdéseiben nyilvánosan megszólaló értelmiségi pozícióját veszi fel. Erre utal a címben szereplő Ördögsgiget, ahol Alfred Dreyfust tartották fogva. A magyar Ördögsgiget a Csepel-sziget, ahol Fóthyt a korábbi Weiss Manfréd-gyárban kényszerítették munkára. A szerző szavaival:

„...zsidó származású magyar újságíró és író voltam, ez volt minden bűnöm. Az volt minden bűnöm, hogy a *Pesti Hírlap*, a *Nyugat*, az *Uj Idők* és más lapok, folyóiratok hasábjain negyedszázadon át alázatosan, szerényen, szegényen, lelkesen szolgálni mertem a magyar kultúrát, az európai humánumot. Hogy két verseskötettemmel, három regényemmel és négy színpadi művemmel, ezeken innen és túl pedig megszámlálhatatlan újságcikkemmel egy-egy szerény téglát mertem beilleszteni a magyar szellemiség magasra törő tornyába, holott származásomra nézve zsidó vagyok” (7–8. o.).

Az „elhurcolt és vissza nem tért bajtársaim mártír-emlékének” ajánlott riportregény Fóthy élményein alapul 1944 áprilisa, a bevonulás, és novembere, a Budapestre való visszatérés között. Szabadulása után a „Sátán városában” meglátja a csillagos házakat, érzi a rettegést és a „gyűlölködés tébolyát”: „Visszatértem az Ördögsgigetről, de ahova visszatértem, az nem a szabadság. Visszatértem a világba, igen, de ez nem az én világom többé” (89. o.).

Palásti László könyve az 1944. márciusi bevonulással kezdődik, és a bori munkatáborba való internálását beszéli el, illetve az azt követő brutális halálmenetet Szerbiából magyar területre, egészen októberi megmeneküléséig. A szöveg így kezdődik:

„Amikor 1944. május 17-én bevonultam Vácra, azt hittem, három hónap múlva leszerelek, és ha »feketén« is, de folytathatom mesterségemet, az írást. Mert 1938-ban én is elvesztettem szerkesztőségi íróasztalomat, de nem vesztettem el hitemet abban, hogy a hitleri rémuralom véget ér és felszabadul az ország, a lélek és a töltőtoll is” (3. o.).

Palásti számára, ahogy más magyar értelmiségiek számára is, a zsidótörvények a hivatásától való megfosztását jelentették. Beszédes, hogy a szerző nem illegálitásban kényszerítésével, hanem a munkaszolgálatral indítja az elbeszélést: a tragédia akkor kezdődik, amikor már semmilyen módon nem képes úzni mesterségét. Mintha Palásti ezt a hiányt igyekezne pótolni azzal, hogy a bori munkatábor mindennapjait az újságírói riport klasszikus műfajában jeleníti meg. Bár sikerül megszöknie a halálútból, a munkaszolgálat története folytatódik. Bajtársai beszámolóira támaszkodva Palásti tovább meséli a bori munkaszolgálatosok tragikus történetét, akik magyar, majd német parancsnokság alatt folytatták útjukat. A riportregény azzal ér véget, hogy a megszabadult munkaszolgálatosok időről időre összejönnek, és elmesélik egymásnak a történeteket újra és újra, hogy megtudják, mi történt a bajtársakkal: „Emlékeznek mindenre. Sok rosszra, kevés jóra” (90. o.). A munkaszolgálat történeteinek újramesélése egyúttal az elkövetőkről tett tanúság is, így például Marányi

Ede alezredes, „Bor kiskirálya” tetteiről: „Akárhol van, nem menekülhet. Hatezer tanú kívánja büntetését. Háromezernyi élő és ugyanannyi ártatlanul legyilkolt tanú bosszúért kiáltó szeme” (90. o.).

A regénysorozat harmadik, a munkaszolgálatról szóló kötetét Vajda Zoltán József jegyzi, aki – bár az írást 1944-ben kezdte el – a történetet a harmincas évek végétől, az első zsidótörvény elfogadásától indítja, és a felszabadulással fejezi be. Elsőkötetes autodidakta szerzőről van szó, aki nem kizárólag a munkaszolgálat eseményeit veti papírra: egyfajta „mindennapi narratíva” bomlik ki a történetben, amelyből megismerjük a politikai helyzet háttere előtt kirajzolódó, a szerző mindennapi életével, családjával kapcsolatos eseményeket, illetve az azokhoz fűzött gondolatait, kommentárjait. A másik két munkaszolgálat-történettel ellentétben az üldöztetésnek részletes és kidolgozott előtörténete van, mivel az élettörténetbe integrálódik. A munkaszolgálat Vajda számára nem más, mint az „embert embertől megkülönböztető megaláztatás”, az emberi mivolttól megfosztó bélyeg, a gyűlölet következménye. És a gyűlölet idővel egyre növekszik, egészen a végkifejletig.

„Fokozatosan egyre erősebb az alantas érzelmek által felszított gyűlölet és egyre jobban rátér az ország arra az útra, amely kezdetben a zsidóság anyagi javainak jogtalan elvételében, majd szabadságának megfosztásában, végül az életük elrablásában nyilvánult meg” (30. o.).

Vajda memoárjában a gyűlölet nem magyarok és zsidók közé, hanem az emberek közé ékelődik. Még pontosabban, az emberek közötti alantas gyűlölet a magyarok között teremt különbséget, azok egy részét bélyegzi meg, akiktől megvonja emberi méltóságukat. Az egyre fokozódó gyűlölet oka pedig az, hogy „egy törpe kisebbség a gonosz indulatok: a gyűlölet, a kapzsiság, az önzés stb. felkeltésével a világalomra tört” (4. o.) és „oktalan gyűlöletheadjáratot” folytatott.

A munkaszolgálat mindhárom elbeszélésben nemzeti tragédiaként reprezentálódik. Vajda például explicite beleírja a legutóbbi katasztrófát a nagy nemzeti narratívába, amikor azt állítja, hogy az ország részvétele a háborúban nagyobb tragédiához vezet, mint a tatárjárás vagy a mohácsi vész. Hasonlóan, Fóthy a magyar politika történelmének egyik leggyalázatosabb fejezeteként említi a zsidó internálótáborok felállítását. Palásti pedig a következőket meséli.

„A titeli hídon el akartuk énekelni a magyar Himnuszt, de a keret puskatussal szorította belénk a szót. (...) Nem tudtunk örülni a magyar pénzügyőröknek, a kaskastollas csendőröknek, a magyar cégtábláknak, mert zavartak, hajtottak bennünket a téglagyárba” (65. o.).

A munkaszolgálat, és általában a zsidók üldöztetése tehát a magyar nemzet radikális megosztását jelenti: a nemzet egy részének a másik általi kizárását és üldöztetését. Fóthy egyenesen organikus metaforát használ, amikor elbeszéli, hogyan „operáltak ki bennünket a közösség testéből, mint ártalmas fekélyt” (23. o.). Mindebből fakadóan a *Magyar Golgota* munkaszolgálatban meghurcolt szerzői számára lényeges a különbség a zsidó és a zsidónak minősülő (Fóthy megfogalmazásában: „zsidó szár-

mazású”, „zsidónak tekintendő”) kategóriák között – utóbbit erőszakkal azonosítják zsidóként a faji törvények és az üldöztetés.

Háborús bűnök

Az előszó tanúsága szerint Lévai Jenő Müller felkérésére, „akták, okmányok, tanúvallomások hű tükrében” írta meg Endre László volt gödöllői főszolgabíró, majd a Sztójay-kormány belügyminisztériumának közigazgatási államtitkára, végül a Szalasi-uralom „hadműveleti kormánybiztosa” életéről, tetteiről szóló könyvét. Tulajdonképpen nyilvános vádiratról van szó, amelynek elején a szerző a népbíró-ságnak szóló közleményében hét pontban indokolja meg Endre háborús bűnösségét.

„Mindezen állításaimról szóló részletes és hiteles bizonyítékokat egy kötetre terjedően összeállítottam és ezennel a közvélemény elé terjesztem, hogy az abban közölt döntő bizonyítékok alapján Endre László fenti vádak tekintetében felelősségre vonható és méltó módon megbüntethető legyen” (6. o.).

A könyv Endrét magyar árulóként mutatja be, aki a magyar nemzet ellen cselekszik. A hét vádpont a hatalmi visszaéléseket, a szélsőjobboldali szervezetek támogatását, a munkaszolgálatosokkal való bánásmódot, a deportálásokat, a puccskísérletet, a lakosság Németországba hurcolását és a Gestapo részére történő kémkedést rója föl neki. A negyedik pont szerint:

„Államtitkárként ő deportáltatott több mint 700 000 izr. vallású magyar állampolgárt a legkegyetlenebb gyilkos módokon. Személyesen ellenőrizte ezt a halálmarsot, és ahol nem találta elég kegyetlennek, ott erőlyesen közbelépett. A magyar zsidóság hóhéra volt, a keresztény magyarok ezreit is politikai állásfoglalásuk miatt elüldözte” (5. o.).

Hasonló módon, a kiadó szintén szükségét érezte, hogy tisztázza Endre szerepét a nemzeti katasztrófában. A kiadói és a szerzői előszót követően Endre Lászlóról ez olvasható:

„A köztudatban úgy él, mint a magyar zsidóság hóhéra, akinek intézkedésére több mint 700 000 zsidót szállítottak ki az országból. Valójában – mint látni fogjuk – Endre László hóhéra a magyar munkásságnak és nem utolsósorban a magyar parasztságnak is, amelyet évtizedeken át gyötört és kínzott. E néprétegekből százazreket tett hontalanná és juttatott német kézre” (6. o.).

Háború

A regénysorozat egy következő fontos témája a háború, amely több elbeszélésnek, így Vajdáének és Gyenesének is a háttereként szolgál, főszerepet játszik viszont Izsáky Margit könyvében. Az *Ország a keresztfán* tulajdonképpen riportok és tárcák gyűjteménye, amelyek a szerzőnek a budapesti ostromról tett személyes megfigyeléseiben, illetve interjúin alapulnak. Egy rövid történet a légvédelmi pince mindennapjairól szól, ahol a ház amúgy szigorúan térbeliesített hatalmi viszonyai össze-

kuszálódnak; egy másik tizenévesekről, akikkel a szerző készített interjút (köztük a börtönben olyan elítéltekkel, akik nyilasként többszörösen gyilkosságot követtek el). Éhség, bombázás és várakozás – ezek a legfőbb élményei a főszereplő budapesti lakóközösségnek, amely metonimikusan az egész ország szenvedéseit jeleníti meg. E reprezentációban a háború történik a magyarokkal, akik civilként tehetetlenül várják, hogy véget érjen a katasztrófa.

Ellenállás

Ennek ellenkezője igaz Gyenes István regényére, amely a nemzeti függetlenségért folytatott küzdelemről szól, „amikor a kultúraellenes erők elöntötték az országot” (34. o.). A fiktív történet 1944 karácsonya előtt kezdődik, és néhány fiatal ellenállását meséli el az ostromlott Budapesten, akik úgy döntenek, nem nézik tovább tétlenül a háborút, az ország pusztulását, hanem fegyvert fognak. A sokszor romantikus színezetű történet a felszíni és a földalatti világ ellentétén alapul.

„A kínpadra vont ország véres fejében elvadult lázálmok örvénylettek győzelemről, felmentő csapatokról, és a szadista ösztönök halál előtti delíriumban töltötték ki gyilkos bosszújukat a védteleneken, gyengéken, törvényen kívül helyezett ártatlanokon. A felszínen már minden a pusztulásra ítélt múlt véres haláltáncát járta. Rend, értelem, jövőt érlelő élet csak a föld alatt tenyészett. Titkos összejöveleteken, ezer veszély halálos fenyegetése között, életüket óránként és percről percre kockára téve szervezkedtek a legjobbak, hogy minél több emberi sorsot, vagyoni értéket és mindenekfelett minél több eszmét, igazságot, emberséget mentsenek ki a németnyilas uralom gyilkos szorításából” (36–37. o.).

Izsáky könyvéhez hasonlóan a cselekmény egy budapesti ház lakóközössége körül bontakozik ki, ahol a főhős, a fiatalokból álló ellenálló csoport vezetője, aki „Tudta magáról, hogy nem hős, de nem is szélmalom-lovag”, megelégedi a tétlen beszéddel és cselekvésre szánja el magát. A regény tűzharccal ér véget közte és egy német katona között, amikor végre megérkezik az első felszabadító szovjet katona. A sebesült német katona szemében „utolsót lobban a gyűlölet”, és rájuk lő. A magyar és a szovjet összeölelkezve zuhan a hóba, és a főhős a győzelem szóval az ajkán hal meg.

1945-ben az új demokratikus rezsimnek valóban szüksége volt a német megszállás alatti politikai ellenállás alapító mítoszára. A *Margitkörüti vészbírák* című könyv megírásakor többek között ez a cél lebeghetett Lévai Jenő szeme előtt. Ahogy a terjedelmes alcímből kiderül, Lévai egyrészt dokumentálni kívánta három ellenállási mozgalom történetét a negyvenes években. Egyúttal megalkotja a nagybetűs Nemzeti Ellenállási Mozgalom egységes narratíváját, amelyet nem a résztvevők kapcsolatai vagy céljai, hanem az a tény köt össze, hogy a Margit körüti hadbíróóság a vezetőit hűtlenségi perekben elítélte, majd kivégezte. Más szóval, egyazon politikai rendszer áldozatai lettek. Másrészt a szerző szándéka az volt, hogy megörökítse ezen áldozatok, a „demokrácia vértanúi” emlékét. Végül a könyv nyilvános vádiratként szolgál

a hűtlenségi perekben eljáró Honvéd Vezérkari főnök bíróságának „vészbírái” és „hadbíró pribékjei” ellen.

Politikai meggyőződés miatti üldöztetés

„Az ismert politikai újságíró személyes tapasztalatai alapján írt izgalmas riportja a Gestapo embertelen módszereiről” – fogalmaz a kiadói ajánló Petyke Mihály könyvével kapcsolatban. A történet a német megszállással egyidejűleg elkezdődött Gestapo-letartóztatással indul, amelynek során a szerzőt munkahelyéről, az *Esti Kurír* szerkesztőségéből hurcolják el. Az ok politikai beállítottsága és feltételezett politikai kapcsolatai voltak (a lap főszerkesztőjét, Rassay Károlyt, a neves szabadelvű politikust is letartóztatták). Petyke részletesen ismerteti a Gestapónak a lélek megtörését szolgáló módszereit, illetve vallatási technikáit. Meglepve tudósít arról, hogy kihallgatói szó szerint idézik jóval a megszállást megelőző, különféle politikusokkal folytatott beszélgetéseit. A történet azzal ér véget, hogy az újságírót néhány héttel letartóztatása után elengedik, és Budapestre visszatérve szembesül a magyar politika radikális változásaival. Mintha egy idegen bolygóra érkezett volna, írja, „Megbélyegzett emberek járkáltak az utcán. Sárga Dávid-csillagot viseltek baloldalt a mellükön. És köztük úgy jártak-keltek az emberek, mintha ezt már megszokták volna és abban nem lenne semmi különösebb” (114. o.).

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a közelmúlt katasztrófája, amelyet a kiadó magyar golgotaként nevezett meg (a szerzők közül egyedül Vajda használja ezt a metaforát), nemzeti tragédiaként reprezentálódik. A nemzeti narratíva mélypontjaként ábrázolt időszak tematikus összetétele meglehetősen sokrétű. Lényegi részét képezi a zsidó munkaszolgálat, mint a magyar nemzeten belüli megkülönböztetés és meghurcoltatás kitüntetett példája. A származás okán üldözöttek mellett ugyanakkor a politikai áldozatok is helyet kapnak a kiadó katasztrófa-konceptiójában. Bár általában véve Magyarország háborús szerepvállalása a nemzet értelmetlen és idegen célok szolgálatában történő feláldozásaként jelenik meg, mégsem állítható, hogy a katasztrófa alanyaként a magyar nemzet homogén áldozati közösségként konstruálna. Legalább két törésvonal játszik jelentős szerepet. Az első a háborút passzívan elviselők és az ellenállók között tesz különbséget. Ahogy láttuk, a háború tapasztalata egyrészt Budapest ostromának civil elszenvedéseként ábrázolódik. Ugyanakkor Gyenes és Lévai munkája kifejezetten ezt a passzivitás-aktivitás határt vonja meg az ellenállás narratívája révén. De ez a különbség munkál Vajda elbeszélésében is, amelynek címében nem véletlenül szerepel a hadsereg szó. A munkaszolgálatosok lapátos hadserege nemcsak hogy az „emberi társadalomból kivetett” páriálétet jelenti, hanem, mivel a magyar honvédséghez tartozik, az annak szegycmentelen harcában való részvételt – még ha fegyvertelenül – is.

A másik, nemzeten belüli törésvonal a magyar áldozatok és a magyar elkövetők között húzódik. A *Magyar Golgotában* az elkövetők soha nem kizárólag németek, a magyar és a német elkövetőket mindig együtt emlegetik (jellemzően: a németek és

magyar bérenceik/csatlósai; németek/nácik és nyilasok, „nyilas bitangok és német hóhérok” stb.). A magyar elkövetők tulajdonképpen rosszabbak, mint a németek, hiszen hazájuk ellen fordultak. Mivel nem egyszerűen idegen, hanem éppen német érdekeket szolgálnak, egyenesen nemzetellenesnek minősülnek. Megnevezésük ennek megfelelően pribék, áruló, „magyar (?)”, „németbérenc gazemberek”, „hatalmat bitorló csirkefogók”. Fontos szerepet játszanak a nevesített bűnösök (Marányi, „Baky-féle náci-fasiszta métely”, „két gyilkos László, Endre és Baky” stb.). A magyar elkövetőket az erkölcsi lealjasulás, a gonoszság, a bűnözés, az irracionalitás jellemzi.

A nemzeten belüli elkövető-áldozat törésvonal megvonásának kedvelt eszköze a sváb azonosítás, amely egyszerre fejezi ki az alany nem német és magyarelles hovatartozását. Meg kell jegyezni, hogy ez nem a *Magyar Golgota* sajátossága, hanem közkeletű eljárás a korabeli nyilvánosságban, és minden bizonnyal az 1944-es ellenálló sajtó szóhasználata, illetve annak átvétele (vö. Sipos 2008: 194–220). A „magyar szó – német szív” toposzáról van szó, Gyenes szavaival: „Folyékonyan beszél ugyan magyarul, de német marad mindvégig” (10. o.). Mindez beleilleszkedik a nemzeti narratívába, amelynek mélypontja a legutóbbi katasztrófa, tanulsága pedig, hogy a magyarok örök ellenségei a németek. Lévai például, aki Endrével kapcsolatban soha nem mulasztja el kihangsúlyozni sváb származását, az ellenállásról szóló könyvében Bajcsy-Zsilinszky Endre szájába adja ezt a történelmi tanulságot. Petyke sváb akcentust vél felfedezni az őrség beszédében, Vajda pedig szarkasztikusan jegyzi meg, hogy míg ő „nem magyar» zsidóként” csak magyarul, az anyanyelvén tud beszélni, addig a svábok otthon is németül beszélnek, és magyarul csak akkor, ha kénytelenek (48. o.).

A katasztrófa időbeli konstrukciója hasonlóan összetett. Fóthy, Palásti és Petyke a német megszállással indítja a történetét, Gyenes és Izsáky könyve Budapest ostromával kezdődik és tulajdonképpen 1945-ben játszódik. Lévai munkái és Vajda tanúságtétele hangsúlyozottan sokkal korábban kezdődik 1944-nél. Ez az évszám, amely a borítón is szerepel, a mélypontot szimbolizálja, és ezzel a nemzeti függetlenség elvesztését és a közvetlen háborús tapasztalatot központi elemeivé teszi a katasztrófakoncepciónak.

Reprezentációs stratégiák

A múlt jelenének aktualitása

A *Magyar Golgotában* szerepet játszó időtapasztalat rekonstrukciójához el kell vonatkoztatnunk az emlékezet mai fogalmától, amely maga is terméke a jelenleg uralkodó történelmi rendnek. Az 1945-ös helyzetet talán az újjáépítés fogalmának időbelisége fejezi ki a legjobban. Az érdeklődés egyértelműen a jövő felé irányul, hiszen az új világ építése az elsődleges, ugyanakkor a múlt nem merül teljes feledésbe, politikai szerepet játszik. A múlt és a jövő strukturális viszonyát, amely a háború utáni rövid korszakot

jellemzi, a múlt jelenének lehetne nevezni, amelynek aktualitása van. E viszonyban sajátos, a politikai átalakulásokra jellemző történeti pillanat fejeződik ki: új korszak kezdődött el, a régi világnak vége, és számottevő esélye nincs a visszatérésének. A múlt aktualitását egyfelől az adja, hogy jelen vannak a maradványai: akár a romok, akár az *ancien régime* képviselőinek, eszméinek, tettei következményeinek formájában. A múlt ebben az esetben azért politikai kérdés, mert e maradványok felszámolása előfeltétele az újjáépítésnek, annak mind fizikai (a romok eltakarítása), mind szellemi (történeti igazságszolgáltatás) értelmében. Másfelől a múlt azért aktuális – újságírói értelemben –, mert a nagyközönség, a nyilvánosság, de sokszor az események közvetlen szereplői számára is a hivatalos propaganda miatt ismeretlen, mi történt valójában. Ez a viszony az alapja az amúgy paradoxnak tűnő vállalkozásnak, amely a múltól kíván tudósítani. Hozzá kell tenni, hogy a *Magyar Golgota* szerzői jellemzően a katasztrófa közben láttak hozzá a munkához, amelynek egyik célja a dokumentálás volt – a tanúságtétel, mondhatnánk, ha e fogalmat nem terhelnék végletesen a jelenkori történeti időtapasztalat strukturális viszonyai. A katasztrófáról tett egykorú tanúság nem emlékezeti gyakorlat: aktuális történésről tudósít, az elbeszélő és az elbeszélte történet közötti távolság térbeli és nem időbeli, kontextusa pedig az igazságszolgáltatás (az ügyről szól és nem a megélésről).

A múltról szóló hű és igaz tudósítás ugyanakkor a történeti magyarázat előfeltétele is. Lévai meg is fogalmazza, hogy munkája csupán előzetes erőfeszítés a későbbi történeti magyarázat lehetővé tételéért. Ahogy a nemzeti ellenállásról szóló könyvében szerényen megjegyzi: „Mi csak egyes adatokkal kívánjuk szolgálni a később – majd történelmi távlatból – megfelelőbb módon ezt a témát feldolgozni hivatott történetírók munkáját” (5. o.). A tulajdonképpeni történeti, azaz a múltra irányuló vizsgálódás a jövőben válik lehetővé, a „múlt jelene” erre nem ad lehetőséget. A *Magyar Golgota* újságírói a múlt nyilvános megjelenítésekor a valóság megmutatására és a történeti igazság átadására törekednek, amely a közös nemzeti ügyet szolgálja. Csak ez teszi lehetővé, hogy a jelenkori társadalom tanulhasson a múltból, azon okok megállapításán keresztül, amelyek a jelenbeli állapothoz vezettek. Ez a tanulás, amely elengedhetetlen az újjáépítéshez, nem kizárólag az értelmiség vagy a nevelők reszortja – bár ők kitüntetett szereplői. Az elvárás szerint mindenkinek el kell végeznie a feladatot, amelynek kitüntetett gyakorlata a lelkiismeret-vizsgálat. Izsáky Margit egyértelműen fogalmazza meg ezt az igényt könyve előszavában:

„Tartsunk lelkiismeret-vizsgálatot. Hogyan történhetett, hogy idáig jutottunk. (...) Mindenütt pusztulás, romok. Szerencsétlen ország. Újságíró vagyok. Kötelességem, hogy amit láttam, megéltem, megírom. És méghozzá ebben a formában – riportot írok, nem regényt. Minden, ami ebben a könyvben van, valóság, élmény. (...) Ha pontosan meg tudjuk mutatni azt, ami volt – az útmutatás a jövőre” (5. o.).

A múlt reprezentációját tehát a tanulságok levonásának igénye vezérli, ami előfeltétele az újjáépítésnek, azaz a jövőnek. A múlt megjelenítésének etikai imperatívusza a szakmai elhivatottságból fakad: a szerző újságíró, ezért kötelessége, hogy tu-

dósítson arról, ami megtörtént vele. Izsáky a riportot a regénnyel helyezi szembe, hiszen az a személyes tapasztalaton alapul, ezért a valóságot mutatja meg. Hasonlóan, a *Magyar Golgota* zsidóságuk miatt üldözött szerzői közül Fóthy és Palásti számára is a hivatástudat és a szakmai felelősség ösztönzi és igazolja a megszólalást. Számukra, akiket a korábbi rezsim törvényei megfosztottak hivatásuk gyakorlásától, Müller kiadója megadta a lehetőséget, hogy újra nyilvánosan és legálisan megszólalhassanak, úzhessék mesterségüket. Az a tény, hogy a politikai közösségből korábban kizárt értelmiségiek részt vehettek a közéleti vitákban, annak bizonyítékaként fogható fel, hogy az üldöztetésnek vége.

Tudósítás a múlttól

A „múlt aktualitásának” megfelelően Müller kiadói politikájának legfőbb múltreprezentációs gyakorlata az újságírás – az egyetlen fiktív történetet leszámítva a *Magyar Golgota* kötetei tényműfajúak, a szerzők pedig egy kivétellel zsurnaliszták. Az előszertettel alkalmazott riport olyan diszkurzív gyakorlat, amely a személyes tapasztalaton alapul, ugyanakkor a privát szférán túli valóságra utal. A tények átadását úgy valósítja meg, hogy a személyes élményt publikussá teszi valamilyen politikai-közéleti kérdéssel összefüggésben. A személyesen megélt élmény a példa vagy az analógia révén a politikai közösség ügyévé válik. A megélt tapasztalat nem önértéket hordoz, hanem a valóságra utaló referencia hitelességét biztosítja. Petyke például így ír:

„Én a budapesti Gestapo foglya voltam. Amit fogságom ideje alatt láttam, hallottam, és ami velem és fogolytársaimmal történt, azt igyekszem tárgyilagosan, az újságíró szemüvegén keresztül leírni ebben a könyvben. Életem legnagyobb élménye volt!” (4. o.).

A szerző a budapesti, és nem másik Gestapo parancsnokság foglya volt, ezért csak arról tud hitelesen beszámolni. A tudósítás alapja a szemtanúság az „újságíró szemüvegén keresztül” – hogy a történetek milyen élményt jelentettek a szerző számára, az ebben a vonatkozásban mellékes, ezért is kell külön kiemelni (a kaland szerepe ugyanakkor nem elhanyagolható a nyilvános megnyilatkozás kialakításában).

A múlttól tudósító újságírás nem egyszerűen a privát publikussá tételének legitim módját jelenti, hanem a tapasztalatok feltárásának és a tények konstrukciójának bevett gyakorlati repertoárját is. A *Magyar Golgota* szerzői a dokumentálás, a tényfeltárás, az adatgyűjtés szisztematikus technikáit alkalmazzák: interjúznak, megfigyelésekre hagyatkoznak, okmányokat tanulmányoznak. Még saját tapasztalataikat is forrásként kezelik. Izsáky könyvében például a mottó segítségével beazonosítható a szerző, akiről a narrátor egyes szám harmadik személyben, a szereplők egyikeként ír. Ahelyett, hogy a szenvedés alanyaként jelenne meg, Izsáky a történések egyszerű és mindennapi szereplőjeként, áttételesen ábrázolja önmagát. Hasonlóan jár el Lévai az Endre László elleni, 1925-ös cikksorozatának felhasználásával: forrásként hagyatkozik rá a könyv 14. fejezetében. Ahelyett, hogy az újságíró és a hatalmával visszaélő tisztviselő drámai párharcának győzteseként lépne fel, aki visszatekint

a küzdelemre, korábbi cikkeit az Endre elleni bizonyítékok sorában helyezi el. Így ő maga a tudósító pozícióját veszi fel, aki első kézből származó bizonyítékokkal rendelkezik Endre bűnlajstromáról. Az ellene indított eljárások ismertetésekor előszeretettel fogalmaz egyes szám harmadik személyben, esetleg többes szám első személyt használ, nem a személyét helyezi a történet középpontjába. „Endre László megkezdte akcióit ellenfele ellen, aki járásában, Rákosligetén kis családi házában lakott” (88. o.). Ezek közül az első, köztisztasági kihágás miatt indított eljárás végül „az újságíró felmentésével végződött” (89. o.). És így tovább, perek, sajtóperek, zaklatások, fizikai fenyegetések, Margit körüti törvényszék – Lévai mindvégig megtartja a történetekről tudósító riporter semleges pozícióját. Ez az elbeszélői stratégia akkor változik meg, amikor tényleges, fizikai üldöztetését veti papírra, ekkor óhatatlanul egyes szám első személyre vált. Azonban továbbra is a száraz tényekre szorítkozik, amelyek bizonyítékként szolgálhatnak: nevek, dátumok, helyszínek, események felsorolására. Jól példázza ezt a fejezet befejezése.

„November 15-én a nyilasok elfogtak. Megszöktem... November 26-án újból kézre kerítettek – a Szent István körút 2. alatti pincében véresre vertek. Endre már nem volt Pesten. Én is hajóra kerültem: Dachau volt az úti cél. Megszöktem...” (92. o.).

A Margit körüti ítélet „különös előzményeit” nem részletezi, mert „nem tartoznak e könyvecske keretébe”. Azokat hasonló szellemben *A Margitkörüti vészbírákban* ismerteti, mivel önnön tevékenységét, amellyel többekkel együtt a munkaszolgálatosok helyzetén igyekezett segíteni, elhelyezi a nemzeti ellenállási mozgalmak egységes narratívájában. „Az orosz orientáción dolgozott – e sorok írója is” (61. o.) – értesülünk a szerző érintettségéről. Ahelyett, hogy az ellenállás hőseként jelenítené meg magát, megmarad a múlt tárgyilagos riporterének szerepében, aki arra korlátozza magát, hogy másokéval együtt a saját hűtlenségi ügyének periratait is közreadja az ellenálló csoportok bemutatásakor. A fent idézett részlet szinte szó szerint ebben a könyvben is szerepel, egyes szám harmadik személyben.

A megélt tapasztalatok tehát a valós és pontos információk forrásaként szolgálnak. A közügyek szempontjából releváns személyes tapasztalatokat a hivatásos írástudónak ki kell dolgoznia. Riportot akárki nem tud írni. Ez a mozzanat különös hangsúlyt kap azáltal, hogy az elemzett kiadványsorozat darabjai, bár egy kivétellel referenciálisak, tulajdonképpen műfaji hibrideknek tekinthetők, amelyek felhasználnak irodalmi elemeket is. A riportregény megjelölés olyan, a szerző-újságíró tapasztalatain alapuló szövegre utal, amely a politikai nyilvánosságot célozza meg, méghozzá fikciós eszközökkel. Ez elsősorban az elbeszélés dramatizálását és párbeszédesítését jelenti. A dialógus alkalmazása eltávolítja a szerzőt az általa elbeszélte eseményektől, ugyanakkor mindentudó olvasói rálátást biztosít a történetekre. Mindez a dramatizált történetesszövéssel együtt élvezetes szöveget eredményez: a fikciós elemek alkalmazása elsősorban az izgalmas olvashatóság követelményével függ össze, amely elengedhetetlen feltétele a széles olvasóközönség elérésének.

Összességében a korabeli időtapasztalat legfontosabb jellemzője, hogy a múlt –

jelenlévő maradványai, következményei révén – aktuális politikai jelentőséggel bír, amely a történeti igazságszolgáltatással és a magyarázatkereséssel kapcsolatos. Ezzel összefüggésben a kiadói stratégia részeként azonosított legfontosabb műltreprezentációs gyakorlat az újságírás, különösen a tudósítás és a regény keveréke, amely élvezetesen tárja fel a valóságot. A megszólaló műltreprezentációhoz fűződő etikai viszonyát a hivatástudat, a szakmai kötelesség határozza meg, a személyes élmények nyilvánossá tételét pedig az újságírói forráskezelés. A műltra irányuló társadalmi vállalkozás tehát azáltal irányul a műlt visszatérésének megakadályozására, hogy a valóság hű dokumentálás révén lehetővé teszi, hogy tanulni lehessen belőle.

A kezdő író élményregénye

A *Magyar Golgota* nem képvisel a katasztrófáról szóló egységes diskurzust, sokkal inkább egy sajátos megnyilvánulása a lezáratlan és instabil nyilvános diszkurzív térnek, amelyben különféle megfogalmazások és gyakorlatok versengtek a műlt reprezentációjáért. A regénysorozatból nem is Gyenes realista regénye, hanem Vajda Zoltán József önéletírása lóg ki, amelynek emlékezésstratégiája sok tekintetben közelebb áll a jelenkori túlélői tanúságtételekéhez, mint a *Magyar Golgota* többi darabjához. A különbség részben abból fakad, hogy az elsőkönyves autodidakta szerző megszólalói pozícióját sem a szerzői név, sem az újságírói hozzáértés és gyakorlat nem hitelesítheti. Nem véletlen, hogy a kiadó szükségesnek látta megindokolni, miért adja ki az „új és névtelen szerző” munkáját. Az olvasókhöz címzett előszavában Müller elmondja, hogy Vajda kézírata heves és kitarító vitát keltett a „kiadóvállalat lektori szobájában”. Beszédese, hogy a szerzőt kezdő írónak, az írást pedig élményregénynek nevezi: a névtelen megszólaló egy jövőbeni író rejte magában, akinek első munkája a műltbeli valóságról tudósító riportregény helyett a szerző belső világát megjelenítő munka. A kiadó lelkiismeretes „irodalmi bírálói” tehát a kéziratot „mikroszkopikus vizsgálatnak” vetették alá.

„Végül megállapították, hogy a mű minden bizonnyal valóban megtörtént élmények és események egymás mellé illesztése, csak éppen hiányzik az írói »hőfoka«, vagyis a mű szerzője nem hivatásos tollforgató. És ekkor elhatároztuk, hogy a regényt kiadjuk” (2. o.).

Mi magyarázza, hogy mégis kiadják a könyvet, amely „a sokszázezer magyar munkaszolgálatos rettenetes kálváriáját és világraszóló tragédiáját” beszéli el? Leginkább az, hogy a munkaszolgálatnak „nem is a képzeletdús újságíró a hivatott történelemírója, hanem éppen a hallatlan szenvedések útját végigjárt kis nyárspolgár”, azaz a mindennapi ember, a munkaszolgálatosok bármelyike. Vajda munkája a kiadó szerint „nem magas irodalmi színvonalon álló költői mű”, hanem „a valóság keresztmetszete, hiteles tanúvallomás a huszadik század rikító szegényfoltjának, a magyar munkaszolgálatnak a demokrácia ítélszéke előtt folyó nagy perében”. Ebben az esetben a személyes élmények nyilvános megjelenését a metonimikus érintettség hitelesíti, az elbeszélés a történelem mindennapi szenvedő áldozatának típusát je-

leníti meg. A tanúság igazságszolgáltatási kontextusa pedig metaforikussá szelídül. Azonban biztos, ami biztos, Müller azzal reklámozza a könyvet, hogy Vajda tehetségét Erich Maria Remarque-éhoz és Rodion Markovitséhoz hasonlítja.

A gyűjteményes kiadvány többi darabjától, illetve a kiadvállalat politikájától való nyilvánvaló különbözősége ellenére *A lapátos hadsereg* végül helyett kapott Müller gyűjteményes kiadványában. A történet a következőképpen kezdődik:

„Mementó!... Emlékezzünk!... Ne a bosszú tüze fűtse az emlékezést, hanem az a vágy, hogy az elmúlt időknek soha, soha nem szabad visszatérni! Nehéz, sorsdöntő időkben kezdtem e sorokat. A történet egy szürke ember története a mai nehéz időkben” (3. o.).

Vajda az emlékezésre, és nem az okok keresésére vagy a tanulságok levonására szólít fel annak érdekében, nehogy a történelem megismételje önmagát. Ebben az esetben a mindennapi egyén tipikus története emlékeztet arra, hogy hová fajulhat a gyűlölet. Azért kell megemlékezni az egyéni szenvedésről, hogy minduntalan tudatosuljon mindenkiben: ami egyszer megtörtént, az újra megtörténhet. A könyvben konstruálódó politikai szubjektivitás az egyéni megélésen és a megemlékezésen alapul. Vajda, bár zsidóként üldözik, nem zsidó túlélőként, hanem emberséges magyarként, illetve egyszerűen emberként szólal meg. A megszólalás etikai imperatívusza ezzel összefüggésben nem szakmai, hanem tisztán emberi.

A katasztrófa megjelenítése

Müller kiadói politikájának elemzésekor központi probléma, hogy – ha nem holokausztként – miképpen reprezentálódik a katasztrófa. Ami vizuális megjelenítését illeti, a gyűjteményes kiadványon szereplő törött, és szögesdróttal körbefutott emlékoszlop, amely az 1944-es számot viseli, minden bizonnyal a nemzeti függetlenség és a szabadság elvesztését szimbolizálja. Az egyes könyvek borítóinak közös jellemzője, hogy – akár egy regény esetében – a rajzok a történet valamely fontosnak tartott aspektusát jelenítik meg. A Horthy-liget madártávlatból ábrázolja az internálótábor, Gyenes könyvében egy földalatti tanácskozássra pillanthatunk rá. Lévai Endréről szóló munkája a háborús bűnöst ábrázolja fenyegető pózban, amint íróasztalára támaszkodik. Ez a borító a Hannah Arendt által adminisztratív gyilkosságnak nevezett bűnt ábrázolja, amelyet az asztalon fekvő iratokon látható koponyanehezék szimbolizál. Másik könyvében a Margit körúti vészbírák helyett a hadbíróóság bejárata előtt strázsáló gépfegyveres nyilas jelképezi a politikai fogságot. Palásti Borról írt könyve a táborban alkalmazott tipikus büntetést, a kikötést ábrázolja, amely során a foglyot hátrakötött kezénél fogva felfüggesztik. Végül Vajda könyvében a szó szerinti lapátos hadsereget láthatjuk, amelynek katonái fegyver helyett szerszámmal a vállukon menetelnek, fegyveres őr felügyelete alatt. Petyke könyvének borítója annyiban különbözik a többitől, hogy szubjektív nézőpontot konstruál az olvasó számára: a kép nézője a börtönből a rácsos ablakon keresztül Európára tekinthet. Izsáky munkájának metaforikus borítóján, az *Ország a keresztfán* címmel összefüggésben egy sírhalom és az abból kiemel-

kedő kereszt látható, háttérben a Parlamenttel – az áldozat fogalmának kollektív jellegrére utalva. Közös továbbá a könyvborítókban, hogy személytelenek. Sem a szerzőre, sem valamely szereplőre nem utalnak. Nem Palásti Lászlót láthatjuk kikötve a fán, és nem Vajda Zoltán József menetel a lapátos hadseregben, ahogy Endre tetteire sem a valóság-hű ábrázolás, hanem a karján viselt nyilaskeresztes szalag emlékeztet. A „regényes valóságábrázolás” úgy általánosít, hogy eközben referenciális marad.

A korábbiakkal összefüggésben a katasztrófa nyelvi reprezentációja nem egyseges. Híján a holokauszt és a népirtás fogalmainak, a regénysorozatban többféle diskurzus is használatba kerül a múltbeli történések megnevezésére és elbeszélésére. Egyrészt egyértelmű a törekvés, hogy a katasztrófát beilleszték a nagy nemzeti narratívába, erre utalnak az olyan fogalmak, mint katasztrófa, tragédia, hanyatlás, sötét kor, és így tovább. Ennek megfelelően a zsidó szenvedés, bár lényeges szerepet játszik a katasztrófa reprezentációjában, a nemzeti tragédia egy aspektusaként jelenik meg, az árulás vagy az egyre növekvő gyűlölet következményeként. Mindkét verzió jól ismert toposza a magyar nemzeti képzeletvilágnak: az idegen érdekek szolgálata a nemzetek közötti küzdelem megnyilvánulása, a nemzeten belüli gyűlölet pedig a pártos nemzeté, amely szerint a nemzet egyes részei partikuláris érdekeiket előbbre helyezik a nemzeti érdekeknél.

Másrészt a katasztrófa nyelvi reprezentációja a korabeli jogi-igazságszolgáltatási diskurzusból merít (vö. Karsai 2000: 233–251). Ami számunkra itt lényeges, hogy a korabeli törvénykezés kétféle bűncselekményt határozott meg: a háborús bűnt és a népellenes bűntettet. Az előbbibe tartozott minden olyan cselekedet, amely Magyarország háborúba lépését elősegítette, illetve kilépését hátráltatta, akadályozta 1939 után – azaz a háborúzás mint olyan büntethetővé vált, elsősorban a döntéshozó pozícióban lévő vezetőkre, háborús propagandát folytatókra vonatkozóan. A népellenes bűntett kategóriája „demokráciaellenes” és fasiszta cselekményeket foglalt magában, vagy „a nép egyes rétegei ellen irányuló törvények és rendeletek” közhivatali végrehajtásakor az „előírt ténykedés túlhaladását”,¹¹ illetve „a társadalom egyes rétegei üldözésének célját szolgáló hivatalos szerv, párt vagy társadalmi szervezet”¹² segítségét. Ez utóbbi két megfogalmazásból jól látszik, hogy a jogalkotó maga is a nemzeti keretet alkalmazta, amikor a népellenes tevékenységet nem egy másik, így például a zsidó nép elleni, hanem a magyar népen belüli kategóriák elleni cselekedetként határozta meg. Bár nem szisztematikusan és nem következetesen, a *Magyar Golgota* szerzői hagyatkoznak erre a jogi diskurzusra. A népbíróságokon tárgyalt ügyek a nyilvánosság kedvelt témái közé tartoztak a háború után, ami minden bizonnyal növelte a történeti igazságszolgáltatás terminológiájával kapcsolatos tudatosságot.

Harmadrészt, a katasztrófa nyelvi reprezentációjában fontos szerepet kap egy sajátos keresztény fogalomkészlet és narratíva, ami a közelmúlt borzalmainak meg-

11 Az ideiglenes nemzeti kormány 81/1945. M. E. számú rendelete a népbírászkodásról, 15. § 2.

12 Az ideiglenes nemzeti kormány 1.440/1945. M. E. számú rendelete a népbírászkodásról szóló 81/1945. M. E. számú rendelet módosítása és kiegészítése tárgyában, 10. § 5.

nevezésére szolgál, és elsősorban a mérhetetlen emberi szenvedést hivatott megjeleníteni. Az olyan kifejezések, mint golgota, kálvária, pokol, keresztre feszítés, mártíromság, áldozat (mint feláldozás), a közösség szenvedésének adnak hangot, távoli analógiáiként Krisztus szenvedésének. A kiadó a passióra utalva az alábbiakkal indokolja a címválasztást az előszóban.

„»Magyar Golgota« nevet adtuk regénysorozatunknak (...). Nem a hatáskeresés vagy a jó hangzás kedvéért választottuk ezt a címet, hanem egyszerűen azért, mert egy ártatlan ország kínszenvedéseinek egy-egy keserves szakaszát vetítik az olvasó elé regényeink, melyek egybefoglalva valóban a magyarság Golgotáját jelentik.”

E diskurzusban az áldozatvállalásnak és a szenvedésnek célja, értelme van: „a keserves kínszenvedéseknek meg kell hozniok eredményüket: a magyar nép és az ország tisztult lélekkel, újult energiával haladhat boldogulása útján” (uo.). Az áldozat tehát a jövőbeni győzelem érdekében vállalt szenvedést jelenti egy harcban; az üldözöttek bajtársként tekintenek egymásra. Lényeges továbbá, hogy e diskurzus nem csak megnevezte a múltban elkövetett gonosztetteket, hanem az azokkal kapcsolatos felelősség kérdését is felvetette. A lelkiismeret-vizsgálat gyakorlata azért rendkívül jelentős, mert a múlt bűneivel való szembenézésen túl lehetővé tette a múltban elkövetett tettek morális megítélését a jó és a gonosz tettek analitikus szétválasztása révén. Ez pedig elengedhetetlen a múlt tanulságainak levonásához. Mindez azt jelenti, hogy a kiadói emlékezésstratégia a múlttal kapcsolatos felelősségvállalást az egyéni lelki- és önismeret kérdésévé teszi. Lényeges, hogy nem vallási diskurzusról van szó. A szerzők az elkövetők sokszor precedens nélküli tetteit nem a Gonosznak tulajdonítják, hanem érthetlenségükkel összefüggésben tébolyként (az abnormális megnyilvánulásként), barbárságként (a civilizáció ellentétéként) nevezik meg. Tanulságos összevetni a kiadó e diszkurzív stratégiáját a katolikus egyházzal. A katolikus püspökök 1945. június eleji pásztorlevele „Hazánk történelmének egyik legnagyobb katasztrófáját” az ősi hittel való szakításnak, az „újpogány elvek” elterjedésének, illetve a hatodik parancs megszegésének tulajdonítja.¹³ A *Magyar Golgota* szerzői nem vallásosak, Fóthyt kivéve, aki viszont jellemzően nem él a szóban forgó keresztény fogalomkészlettel. Müller kiadói politikája szekuláris, ahogy társadalmi környezete is.

Összegzés

A Müller Károly kiadói tevékenységén keresztül rekonstruált időtapasztalat jelentősen különbözik a ma uralkodó diszkurzív rezsimtől. A múlt politikai jelentőségét a történekből levonható tanulságok adják, a múlt valóság-hű dokumentációja, amely annak aktualitását célozza, éppen e történeti visszatekintést teszi lehetővé. A történelem okok és okozatok könyörtelen láncolata, ezért a katasztrófa megismétlődését csak az okok azonosítása és a magyarázat akadályozhatja meg. Ez az időbeliség, ame-

¹³ A katolikus püspökök pásztorlevele az új pogányság bűneiről, az igazi demokráciáról és szabadságról. *Magyar Nemzet*, 1945. július 6.

lyet az 1970-es évektől a megemlékezés kora (Nora 1993: 975–1012) vált fel, a maitól lényegesen eltérő jelentést ad az olyan kulcsfogalmaknak, mint a tanúság, az áldozat, az „emlékezés kötelessége”. E fogalmak jelentésváltozása a kommemoratív rezsim következményeként fogható fel.

Az azonosított múltrepresentációs repertoár ugyancsak szembetűnően különbözik a jelenlegi kánontól. A megszólalás nem az egyéni áldozat múltbeli szenvedését jeleníti meg, illetve a személyes szenvedés nem traumaként reprezentálódik. Ahelyett, hogy a traumatikus történelmi tapasztalat szenvedő áldozataiként szólnának meg, a *Magyar Golgota* szerzői egy közös ügyért hozott áldozatról és a harcban elesett mártír bajtársokról beszélnek. A múlt nevében megszólaló egyének, még azok is, akiket zsidó származásuk miatt üldöztek, újságíróként, és nem túlélőként lépnek fel. Nem megemlékeznek múltbeli szenvedésükről, hanem a közös nemzeti ügy szolgálatába állítják: forrást, dokumentumot, bizonyítékot képeznek belőle. Az elemzett reprezentációs gyakorlatok révén a holokausztlemlekezetben kanonizálódottól radikálisan eltérő politikai szubjektivitás konstruálódik, melynek alapja az újságírás tágran értelmezett diszkurzív gyakorlata és az ahhoz kötődő közéleti szerepvállalás. A múltrepresentáció során a személyes nyilvánossá válik és valamely közügynek rendelődik alá, amelynek politikai relevanciája, aktualitása van. A korabeli időtapasztalat sajátosságaival összefüggésben a múlthoz fűződő viszony etikai mozzanata a szakmaiság, és nem az „emlékezés kötelessége”.

Következésképpen a közelmúlt katasztrófája nem megmagyarázhatatlan történelmi traumaként, hanem nemzeti tragédiaként reprezentálódik, meghatározható okok következményeként. A vizsgált kiadó katasztrófa-konstrukciójában kitüntetett helyet kap a zsidó szenvedés, de fontos részét képezi a háború, az ellenállás, a háborús bűntettek, a politikai üldöztetés. A katasztrófa alanya tehát a magyar nemzet, amely azonban nem homogén áldozati közösségként reprezentálódik. Lényeges törésvonal húzódik a történetet passzívan elszenvedő és az azoknak aktívan ellenálló magyarok, illetve az áldozat és az elkövető magyarok között. A katasztrófa reprezentálhatósága nem merül fel problémaként, ellenkezőleg, az elbeszélési stratégiák pluralitásával találkozunk. A nagy nemzeti narratíván kívül lényeges az igazságszolgáltatás diskurzusa és egy keresztény eredetű, de világi narratíva és szókészlet, amely révén a korábban nem tapasztalt, kollektív, fokozódó szenvedés és áldozatvállalás fejeződik ki. A politikai közösség határait nem a szenvedés megélésének közössége, hanem a közös ügy: a valóságmű múltábrázolás és a történelmi igazságtétel rajzolja ki.

Abstract: In Hungary, the problem of political community and past representation is particularly relevant in the period beginning with 1945: after the cataclysm of the war, the political significance of the past is closely linked to the necessity of national rebirth. What also makes this period peculiar is the fact that practices of past representation can be studied before the influence of the cold war and of the canonisation of the memory of the Holocaust. The paper examines the problem of past representation and the reconstruction of the Hungarian political community through the example of the book publishing policy of a contemporary publishing house, with particular attention to the joint publication entitled *Hungarian*

Golgotha which is considered to be a public conceptualisation of the recent catastrophe. The case reconstruction aims to contribute to the historical – sociological critique of the present day regime of memory.

Irodalom

- Alexander, J. C. (2012): *Trauma: A Social Theory*. Cambridge: Polity.
- Botos J. (2007): Raoul Wallenberg magyarországi kapcsolatrendszere. In Botos J. – Kovács T. (szerk.): *Üldöztetés, embermentés, újrakezdés: tudományos emlékülések 2007. április 12. és május 8.* Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 8–46.
- Botos J. (2013): Mit tudott a magyar közvélemény az Endlősungról? In Feitl I. (szerk.): *Nyitott/Zárt Magyarország. Politikai és kulturális orientáció 1914–1949.* Napvilág.
- Bourdieu, P. (1985): Az identitás és a reprezentáció. *Szociológiai Figyelő*, 1: 7–22.
- Czibor J. (1945): Az új magyar könyvtermelés mérlege. *Valóság*, 1–2: 67–70.
- Gyáni G. (2012): Nemzet, kollektív emlékezet és public history. *Történelmi Szemle*, 54(3): 357–375.
- Hartog, F. (2006): *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat.* Budapest: L'Harmattan.
- Karsai, L. (2000): The People's Courts and Revolutionary Justice in Hungary, 1945–46. In Deák, I. – Gross, J. T. – Judt, T. (eds.): *The Politics of Retribution in Europe: World War II and Its Aftermath, 1939–1948.* Princeton: Princeton University Press, 233–251.
- Lejeune, P. (2003): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatott tanulmányok.* Budapest: L'Harmattan.
- Lévai J. (1945): *Endre László. A háborús bűnösök magyar listavezetője.* Budapest: Müller Károly Könyvkiadó Vállalat.
- Nora, P. (1993): L'ère de la commémoration. In *Les lieux de mémoire*. III. Les France. 3. De l'archive à l'emblème. Paris: Gallimard, 975–1012.
- Papp Gy. (2009): „Az igazoló eljárások és a háborús bűnök megtorlása 1945 után Magyarországon.” *AETAS*, 24(2): 162–179.
- Rothberg, M. (2009): *Multidirectional Memory. Remembering the Holocaust in an Age of Decolonization.* Stanford: Stanford Univ. Press.
- Sipos B. (2008): Újságok, újságírók az 1944-es polgári ellenállásból – és emlékezettük. *Múltunk*, 53(1): 194–220.
- Szász A. L. – Zombory M. (szerk.) (2014): *Transznacionális politika és a holokauszt emlékeztörténete.* Budapest: Befejezetlen Múlt Alapítvány.
- Sziklay L. (1946): Budapest olvasóközönsége 1945-ben. *Magyar Könyvszemle*, 70(4): 1–4: 70–89.
- Takács Á. (1998): Michel Foucault és a történelem tapasztalata. *Századvég*, 143–166.
- Zombory M. (2012): Határtalan emlékezés. *Café Babel*, 66: 103–110.
- Wiewiorka, A. (2002): *L'Ère du témoin.* Paris: Hachette.